

BITKA KOD BISTRICE LESNE

Ova historija jednoga detalja bitke kod Bistrice Lesne napisana je u počast pokojnoga gospodina desetnika Peseka Mate i šesterice mrtvih domobrana drugoga bataljona druge satnije, i to: Trdaka Vida, Blažeka Franje, Loborca Štefa, Lovreka Štefa, Pecaka Imbre i Križa Matije, koji su svi pali za junačke navale na kotu broj tristaitrinaest, proliivši tako svoju kraljevsku ugarsku domobransku krv u slavu hiljadugodišnjeg kraljevstva Szent Istvána, u smislu Madžarsko-hrvatske nagodbe od godine 1868. Počivali u miru!

Gospodin pričuvni desetnik Pesek Mato i šest junaka ove naše pripovijesti, svi su oni živjeli u početku tihim i gorkim životom kojim žive milijuni naših ljudi što se već stoljećima pate na našem blatu, te ga svakog proljeća i jeseni preoravaju da bi iz njega izvukli šaku-dvije zrnja i pojeli režanj pšenične gibanice na Uskrs i na Božić, dva svijetla dana, kada se ne osjeća teret svagdanji u križima, već se samo napaja blago po štalama i puši i pljučka pred crkvom cijelo dopodne. U vjekovnoj magli tlake i rabote, dimnice i kmetstva i batina, u onoj feudalnoj magli koja se još godine devet stotina i četrnaeste pod vladom Franje Josipa Prvoga povijala nad našim selom kao žalosno velo, svi naši junaci osjećali su taj svoj život kao neku stvar još od Gospodina Boga stvorenu, i njihov djed i pradjed (ne budi im potuženo) živjeli su tako, pak što tu ima da se misli i što se tu može?

Sve to kako stoji stvorio je Sam Gospodin Bog (slava Mu budi i dika), i muži i jesu bokci kada ih je Sam Gospodin Bog bokcima stvorio, i tako je to zapisano na

farofu i na katastru, u paragrafima na kotaru i u zakonima kod suda gdje je Gospodin Bog postavio Gospodu da paze na muže bokce da dobro vrše deset zapovijedi Gospodnjih, da plaćaju porez i prireze i namete i da idu u soldate, a kada se to Njemu svidi bogme i u rat.

I tako je sedam naših domobrana napajalo ujutro, o podne i podveče svoga Cvetana i svoga Lisaka i svoju bolesnu i sušičavu Rumenu, svaki božji dan ljeti i zimi, po kiši i po snijegu, već trideset godina. Orali su i kopali, sijali pšenicu i ječam, raž i heljdu, repu i kukuruz, okopavali vinograd, kosili sijeno, otavu i otavicu (ako je bila jesen sretna i topla), i to uvijek od jutra do noći, da su ih krsta probadala jer je naša zemlja jalova i visi pak treba da se duboko ore i ljudski gnoji da ne izda i ne zataji.

A sve je to bilo teško. Jer: orati je teško. Po brazdama gacati mokrim, sijući i drljajući, je teško. Blago dvoriti je teško. Vol je vol, a svinja je svinja, i njima treba sve da se postavi gotovo. I slama, i sijeno, i sječka i djetelina! Gnoj treba da se ispod njih ostruže i da im se nastre i da se marva očeslja, a mora se sve to, mora se, jer ako se propusti jedan jedini dan, već je eto drugi zinuo kao propast, pak se zato mora! A sve stoji zlo i sve mora čovjek sam! I voće treba da obere, i ocat da preša, i konoplju da bije i platno prede, jer je sve fabričko skupop, pa mora da se nategnu sve sile da ne bi krepao čovjek gol i bos. Jer: čovjek vrta zdenac (bez zdenca se ne može), to proguta hiljade. Bijeli kuću, to odere; i klijet treba da natkrije ritkom, pa mlaci požderu desetinu, a ako hoće da obuče sebe i družinu, treba da štalu isprazni. A gdje su još obveze, stari dugovi, hipoteke, advokati? Nikad brigam kraja! Kramar odnese pune korpe jaja i graha za dvije-tri zdjele, za stakleni cilindar i pantljike; opančar na sajmu odere kožu s čovjeka za te proklete opanke; porezi natječu, nameti vuku na jednu stranu, finansi i žandari na drugu, lugari, kancelisti, oficijali, kapelani, učitelji, svi oni nose i krađu: jaja i živad, raki-ju i vino, slaninu i orahe (kao torovi i kune), a svi biju po mužu kao po marvi. I vidi muž dobro da je on neka-ko najdonji i da su na njega silu toga navalili, ali kad i vidi – to što vidi – šta ima od toga da mu je to sve jas-

no? I činovnici i žandari, kasarne i oblasti, općine, spisi, uredi, sve je to našim junacima izgledalo kao stroj koji je po gospodi doktorima samo zato izmišljen da bi se bogečkom životu napipala žila i da bi se prebrojale seljačke vreće i svinje i kobile; ali sav taj gospodski, doktorski, kraljevskotrojedni stroj i sve kraljevske uredbe tog činovničkog stroja omalovažavale su onaj silni i nesavladljivi život u njima, i kad su ti naši junaci razmišljali o sebi i o svome životu, to je onda otprilike izgledalo ovako: „ovo je moja koliba kojoj je krov strm i kišnica se slijeva lijevo i desno i ne curi mi tako na glavu. To je dobar izum da mi voda ne curi na glavu, i to mi je dao djed moj pokojni u baštinu, taj moj čadavi topli krov, a ja ću ga ostaviti sinu, jer je to mudra stvar: krov nad glavom. (Čovjek bi bio kao marvinče da nema krova.) Sjedim ja pod tom svojom gljivom i gledam dim kako kulja, voda nebeska teče i natapa oranicu. I to je dobro. Žena mi liže povjesmo kao pauk, u loncu mi se kotrlja krompir, a našlo bi se i koje masno rebarce u dimu na tavanu. To je sve. Više mi zapravo i ne treba. Dobro je živjeti! Čovjek zapali lulu u sumrak i gleda žute oči mačje u volovskoj pari u štali gdje blistaju kao kriješnice! Dobro je živjeti!”

Sva ta bijedna zagorska, prigorska i kalnička sela i naselja, rasuta po šumama i jarugama, doživjela su u svojoj prošlosti mnogo i mnogo katastrofa, i taj posljednji habzburški rat što je ujahao u selo jednog predvečerja kada se žito mlatilo i mašinalo i sva seoska gumna odzvanjala od muklog nabijanja, taj nesretni rat nije bio za te ljude ni prva ni posljednja nesreća. Pogorjeli su oni nekoliko puta do temelja, pomrli od kuge i kole-re, od gladi i batina grofovskih: kada su ono Turci pre-gazili karlovačko-podravске tvrđave, spalili su sav taj kraj, a austrijski arkebuziri iz Parme, Piacenze i Spezije i kondotjeri španjolski i švicarski, pod stjegovima austrijskim i papinskim, porobili su sve što se dalo, do posljednje kobase u dimu i posljednje niti u tkalačkom stanu, poslije katastrofe stubičke, godine 1573. Strijelja-li su po tim ljudima mađarski žandari u smislu Nagod-be od godine 1868, silovali im žene i djevojke četrdes-

tosmaši i zelenokaderaši za Custozze i Solferina, a žene rodilje su novorođenčadi i dalje svojom vlastitom rukom rezale pupak srpom i ustajale treći dan po porodu, mrtvaci se polijevali vinom kao i u stara poganska vremena. To što se po obalama evropskih mora podigla i propala silna carstva, što se pootkrivale nove zemlje, što se život izmijenio iz temelja, sve se to ovoga života ovdje nije ticalo ništa. Jest! Posazidale se po dolinama crkve i kaznionice: kamene zgrade sa stjegovima i krstovima rimskim, s gromovodima i orguljama, rešetkama i paragrafima: ali sve te kaznionice i uređi i crkve nisu još jučer bile, a može se dogoditi da te crkve i spisi i paragrafi opet ni sutra ne budu, a Jezuševu i Sveti Jalžabet i Sveti Ivan prozvat će se opet Lisjakom i Vučjom Jamom kao i prije toga, pa nikome ništa! Slava Bogu!

Gledajući stvari i mjereći događaje tim uzvišenim i iskusnim mjerilom, naravno da se naši ljudi baš nisu mnogo uzrujavali zbog toga takozvanog rata.

– Hja! Rat!

– Eh, bog moj! Rat! A što se tu može? Već gospoda doktori znadu što hoće kad guraju taj rat!

– To je gospodska stvar, taj njihov rat!

Dogodilo se i puknuo glas da je ovome ili onome odgrizlo nogu, a bogme i glavu; žene su stale da vonjaju po judiformu, pa se čulo da se podigli neki u Zeleni kader (ali taj više šiša bogataše nego kmetove, taj Zeleni kader, pak će već nešto biti što će biti).

– Bilo je da nije bilo rata, pak će i opet tako biti da ga ne će biti!

– Žene se istinabog pokvarile, ali ni muževi po karnama i špitalima nisu bolji!

– Svakomu svoje! Tko poživi, vidjet će! Sve ima svoje vrijeme. Svaka sila za vremena!

Sve je počelo idilično. Jadnim težacima i marvogojcima koji su čitav jedan život spavali po štalama i gurali se s rogatim blagom, njima se zbivanje u asfaltiranome gradu (gdje, kad pada kiša, pločnici sjaju kao zrcala) pričinilo u prvi mah lakšim od onog očajnog i crnog tegljenja, i tako im je bilo kao da su iz svog nesnosnog, teškog, robijaškog života isplivali – na minutu. Čuli su

oni govoriti o jednoj čudnoj zemlji Šlarafiji gdje pečene race i pilići lete u usta čovjeku, po livadama pasu prasci i odojci na ražnju, a srebrne ure i lanci vise po drveću, i taj život u gradu pričinio im se za prvih gradskih dana takvom Šlarafijom. Sve sami zelheraji sa suhomesnatom robom! Sve same butine i rebra i crvena slanina debelih svinja, pak su smrtonosne rane zapečene lijepo masnom crnom čađom, a kroz krvave rupe prodrli čavli, te vise naduvena crijeva i cijede se trule kobasice i mirišu čvarci po zdjelama porculanskim opletenima drotom da se ne raspadnu. Samo suho meso! Pun grad suhoga mesa! Šunke vise kao zastave! I na cimerima mesarskim odsječene glave bijelih odojaka, rasporeni telići oko crkve, bijele plahte na vjetru sve lijepo polivene mirisnom svježom krvlju, krvave mesarske ruke otisnute na plahama, sve same fine brijačnice što mirišu po najfinijem sapunu, pa se njišu barbarske zdjele i škripe i cvile na vjetru da je milina. Pa kolike još slavne krčme i cimeri sa finofajn namazanim farbama, sami crni mački i kanoniri, mužače, pa opet bijeli mački i oguljeni pilići polomljenih zglobova, pozabadani viljuškama petorožim, pa velike čaše pjenušavoga piva, a po oknima masne palačinke i krafni, i pogače i pogačice, sve to miriše, sve to pjeva. Kako tu mora da je divno u nedjelju poslije podne kada čovjek nosi u džepu čitavu mazdu, pak još gučne fraklić šljivovice i gverca, zaslađi se licitarskim srcem i sve zalije vinom i špricerima, pa kada je cura i tambura i harmonike, drmeš trese krčmom, a ženske su sise tople da ih sve grizeš i na nepcu upaljenom osjećaš slani znoj ženskoga tijela i sukrvicu, golotu, te plešeš kao fašnik krvavi, napio si se divno, sve same cure, sluškinje, štirkanje podsuknje, crvene pantljike, gola crna blatna koljena i stegna, drmeš, tambure, berde, du-du, digu-gigu-dajca, baba ljubi zajca, juh-hu-hu, juh-juh, ijuh-hu-hu.

I gospodin pričuvni desetnik Pesek Mato i domobrani Trdak Vid, Blažek Franjo, Loborec Štef, Lovrek Štef, Pecak Imbro i Križ Matija počeli su tu stvar ratovanja tako idilično, s drmešom u nedjelju poslije podne, ali je stvar kasnije bogme narasla i zapalila se kao

rana i bogme su ti naši junaci mnogo stotina i stotina kilometara proputovali vozom i pješke i mnogo se najukali po špitalima i zatvorima i mnogo istina spoznali, do onog nedjeljnog jutra kada im je bilo suđeno da padnu jedan za drugim kod Bistrice Lesne, u navali na kotu tristaitrinaest.

Onoga jutra, kada je trebalo da dođe do bitke, bio je domobran Trdak Vid od svih najtužniji. Sanjao je o svojoj djeci, a onda se sjetio praznine, one užasne praznine u koju je zagledao nema tome pet dana, i nešto ga je steglo u grlu, te nije mogao niti da popije svoju crnu kavu, nego ju je izlio u blato. Baš nekako pred njegov odlazak u grad, u kasarnu, pokopao je ženu, a na kući ostalo mu dvoje djece, stariji dečkić sedam, a mlađi četiri godine. Sa svojim i ženinim rodom se posvađao, i sve dok nije stigao telegram da se ide, on je mnogu i mnogu noć proštenjao na smrdljivoj slamnjači: što i kako da on to riješi sa svojom djecom? Onu posljednju noć sinula mu ideja da pođe na presvijetlu Kraljevsku hrvatsko-slavonsko-dalmatinsku vladu, gore na Markov trg, pred samoga svijetloga Bana, da se Banu potuži: što će biti s njegovom djecom kada on ode na frontu, pa neka svijetli Ban nešto učini u toj njegovoj stvari.

I tako je naš Trdak Vid mnoga vrata obio na Markovom trgu i na mnoga uzalud pokucao; nije znao bi li ostavio kapu na glavi i pozdravio kao pravi vojnik, ili bi se sagnuo s kapom u ruci kao pravi muž i kmet kada moli svoje pravo? I tako je negdje salutirao gologlav, pa su mu se smijali, a negdje su ga opet bacili van jer je prosta svinja i ulazi u uredske prostorije pokriven, »valjda mu se uši na glavi ne će prehladiti«. Tako se na tome križnom putu po onim beksrajnim hodnicima i sobama Kraljevske vlade namjerio na jednog čovječuljka koji je imao bešćutne oči, a nad glavom mu je plamtjela žuta plinska svjetiljka trepereći glasno; u sobi je bilo polutamno.

Otpjevao je Vid Trdak onomu čovjeku svoju tužaljku, a taj ga je starčić s bešćutnim staklenim očima slušao, gledao preko njega u zrak i punio Riz-Abadije-tulj-

čiće¹ srednjefinim Be-ha-duhanom i slagao cigarete jednu za drugom u škatulju koja tek nije bila puna.

– Da! Dobro je, kume! Čuo sam ja već to sve, dragi moj! Da! Ali kamo da vam smjestim ja vaše dijete? Mi nemamo tu mjesta za vašu djecu? Mi možemo da uzme-

– Je! Prosim ih, gospon doktor – bumo rekli – po-
glaviti! A kaj meni zapisnik bu? Ja ne znam kam bi z-
decom!

– A koliko grunta imate?

– Dva rala!

– A kuću?

– I kuću!

– No! Pa zašto ne bi djeca ostala na kući?

– Je, gospon doktor! Bog budi žnjimi! Ali sedem let je stareši star! Kaj to more ostati sam?

– Vidite, kume, vi dobivate mjesečnu potporu! Pa dajte komu u selu potporu!

– A kaj je to, ta pišiva potpora? Za to nigdo niš ne-
če!

– Pa dajte rodu! Imate valjda roda?

– Imam ga, imam, ali bi bolše bilo da ga nemam! Kakšni je to vražji rod? Da bog da, voda ga poplavila! Vre bi me trava pet put prerasla da je tak kak meni moj rod želi. Brazde su mi preorali, kuću zrušili, kaj buju moja deca pri takšnem rodu?

– Je! A šta vam mi možemo, kume? Mi djecu principijelno u grad uzeti ne ćemo! Jer ako ih uzmemo, djeca će vam se protepsti. Proletarizirat će vam se djeca! Buju bogčija postali, razmete?

– Je. A kaj ja nis bogec, gospon doktor? Em smo si mi bogčija!

– Neka vam djeca ostanu doma na gruntu! Vidite, kume, narod naš ionako propada! Pak što će biti od nas ako našu zemlju napustimo, ako se proletariziramo!? Buju vam deca postala klatež gradski, kume!

– A kaj ja bum žnjimi? Ja ih onda moram zagutiti da ne krepaju! Kaj ja morem da mi deca klatež ne po-

¹ marka praznih cigaretnih tuljčića koji su se punili duhanom uz pomoć posebnih spravica

staneju? I sam se klatim kakti fakin, bog žnjimi, poglaviti!

– Kume! Dajte ih nekamo dobrim ljudima!

– Ah, prosim ih, a gde jesu ti dobri ljudi?

– Vjerujte mi, kume, u interesu vaše djece nema smisla da ih povlačimo u grad! U interesu je vaše djece da ostanu na zemlji!

– Ali gde buju, gdje buju za pet ran Kristušovih? Gdje buju ostali?, zavapio je Trdak Vid očajno u jednoj smrdljivoj sobi na Markovom trgu i došlo mu je da заплаče, tako ga je stislo u prsima. „Ta za boga miloga! On putuje sutra na frontu! Kako to ovomu »doktoru« ovdje nije jasno da on sutra putuje na frontu?”

– Već će se nešto naći, kume! Mi ćemo lijepo pisati dopis na općinu!

– Bilježnik je tat i lopov!

– Mi ćemo pisati župniku!

– Ah, prosim ih! Naš velečasni, mahnuo je Trdak Vid rukom.

– Pa pisat ćemo mi već svima! Svima, kume! I na kotar i na županiju! Urgirat ćemo da vam se povisi potpora! Sada će ionako biti povišene potpore. Eto! Sada ćemo lijepo zapisnik sastaviti s vama, kume, pak će sve biti dobro!

Potpisujući ondje gore na Kraljevskoj vladi onaj zapisnik, javila se u Vidu Trdaku jedna neugodna misao da je taj zapisnik laž i da tamo nema zapravo nikakve Kraljevske zemaljske vlade, ni svijetloga Bana, ni bilo čega, nego takav jedan kratkovidni čovjek što puni cigaretne tuljčiće i slaže ih jedan do drugoga u kutijicu. On je o tome već mnogo puta mislio da su ti zapisnici, uredi i spisi prevara i laž za bokce i za muže, ali mu se sve to tako konačno i neopozivo jasno do onoga trenaja nije javilo još nikada. Sve je praznina i nigdje nema nikoga, samo u jednoj polurasvijetljenoj, mračnoj, škuroj sobi sjedi čovjek sa staklenim očima i puni cigarete Riz-Abadie srednjefinim be-ha-duhanom.

Do domobrana Trdaka Vida stupao je u dvočlanu drugoga dvoreda domobran Loborec Štef, stari frontaš, a rana ga je na desnom ramenu pekla pod remenjem te-

lećaka i manliherice. On je zaludu premetnuo pušku s desnoga na lijevo rame; svejedno ga je zarezotina sjekla i smetala pri svakom koraku.

Ganjao se domobran Štef Loborec po grabama i ju-rišima amo-tamo i pao ranjen u stegno; ozdravivši u bolnici, opet je bio bačen na frontu gdje se razbolio od tifusa, dugo umirao i nije umro, nego ga bacilo u opo-ravni odio; već je bio određen na šestonedjeljni dopust kada je pala u bolnicu neka izvanredna komisija i tako njega i još trideset i sedmoricu bacila u kasarnu k bata-ljonu. Loborec Štef nije bio oženjen ni dva mjeseca ka-da su ga bili otrgli od njegove žene, i on je tih šest ne-djelja dopusta osjećao kao »svoje sveto pravo« koje mu nitko nije bio vlastan oteti, pa ipak su mu oteli to njego-vo »sveto pravo«. Ogorčen tako, pao je u tihu apatiju i nije mario ni za što. Prije toga drage je volje čistio cipe-le potčasnicima, i kada su ga slali u kantinu, on je trčao tamo i natrag; ali sada bi gundao na sve povrijeđen i trebalo ga je šiknuti i opaliti nogom u stražnjicu da po-trči na zapovijed.

Kada se satnija opremala na frontu, bio je na stra-ži; a slijedeći dan nije više za njega bilo cipela. Govorili su potčasnici o nekoj škrinji u glavnome skladištu koja da nije stigla, a poslije su ga ismijali. »Neka samo ide u poderanim cipelama! Gospodin koji se sa curama skiće kada se satnija oprema...«

– Na straži sam bio!

– Kuš! Marš van! Vole bezobrazni!

Bio je na prijavku, zapisali su ga i nije dobio svoje cipele i tako se otputio na bataljon da tuži svoju satniju, da dobije »pravo svoje«, zašto da lopovima u magazinu pokloni svoje cipele?

Ali su ga iz bataljona izjurili nogom, rekli su mu da je lepoglavčan, pseto, vol, svinja i tat! »Neka samo pazi da ga ne objese još do jutra!«

Kotrljajući se niza stube bataljonske, ogulio se na ogradu i pošao u dubokoj potištenosti do magazina; magazini su bili zamandaljeni teškim ocalnim prečka-ma i zaključani lokotom. Sve je bilo pred njime zama-ndaljeno i zaključano lokotom, a on nije tražio ništa dru-go nego »svoje sveto pravo«!

Treba da se shvati pravna svijest staroga frontaša! U ono vrijeme prije odlaska, kada ih olovo od osam magazina oštarih naboja steže oko pasa i kada se po bataljonskim nožarnama bruse bajonete, te cijele dane cvile brusovi i goli ocal, onda frontaši osjećaju u sebi neke prapočetne, vučje snage što se bude u dubljinama. To se krvavo i zvjersko osjećanje postepeno gubi u etapnom blatu i patnjama logorskim, ali u kasarni, gdje je sve još operetno, gdje blistaju mačevi, zveče trube, stupaju čete u taktu, tu se frontaši osjećaju kao junaci. I kada se mjere s bataljonskim pisarskim osobljem, ti jadni ljudi sami sebi izgledaju kao neki gorostasi i divovi koji idu na velike podvige, u pokolj, krv, vatru, a ne će ostati pod toplim krovom kao ovi lopovi, pisari, švinderi, maroderi, tati i sive lijene pekarske svinje i liferanti. „Dobro je tim ježevima bataljonskim! Ne će oni zepsti sedam dugih noći u marvinskom vagonu, gnjide proklete, nego će cvrljiti crne buhe na papiru u toploj sobi, žderati komis i guckati pelinkovac! Zašto ne bi i oni pomirisali kako kugle cvrče?” To se u frontašima budi mržnja gladnoga kurjaka kada miriše toplu štalu, i zato nije dobro dirati u frontaše, te seiskusni i miroljubivi pisari u te posljednje dane klone frontaša kao gu-bavaca.

Pognute glave i tužan vraćao se Loborec Štef natrag od magazina, svijestan već da će sada morati otputovati u galicijsko blato s poderanim starim cipelama i da će od prve kiše dalje imati mokre noge, kada je tako u mislima, baš nasred bataljonskoga dvorišta, nabasao na debeloga narednika Šmita, glavaru sviju skladišta, pak se odlučio da još jedamput pokuša sreću i da se kod vrhovnoga zapovjednika sviju magazinskih cipela i čavala prituži kako je to s njime i kako su ga srezali nepošteno i svinjski.

Stao je pred Šmitom i još lijepo štram kvrcnuo petama da stvar što bolje ispadne, ali se Šmit uzrujano is-kesio.

– Idi k vragu! Daj mi mira!

– Gospodin narednik, pokorno molim, ali moje cipele...

Gospodin narednik, kome su čitav dan na diviziji pili krv zbog nekih dvadeset i sedam kruna i šesnaest fi-lira u jednoj protunamiri, sračunavao je partije robe i problematične svote i tražio zaboravljene izdatke, pak mu je Loborec izmiješao sve kombinacije, i tako je pla-nuo.

– Marš, ti tat zagorski! Svi ste vi tati!

– Nisam ja tat, nego ste vi meni moje pravo ukrali!

Šmit zapravo nije ni čuo što ovaj ovdje želi i što on tu govori, nego je Šmita razbjesnila ta nečuvena drskost da ga jedan prosti domobran zaustavlja i da mu jedan prosti domobran veli da je krao, kada su mu cijelo pri-jepodne na diviziji svirali to isto madžarski švindleri.

I tako je čužio Loborca Štefa, glasno, iz sve snage, da se riješi već svega toga do vraga.

Baš u taj tren prolazili su preko dvorišta kuhari s velikim kotlom vruće crne kave, i Loborec, u bunilu bjesomučnom, u povrijeđenoj frontaškoj časti da njega koji sutra putuje treći put na frontu tu na rajonu čuška jedan magaziner – »jedan tat kramarski«, skočio je na narednika, pograbio ga i bacio u kotao crne kave. Oku-pan u kipućoj kavi, Šmit je povukao sablju, zahvatio Loborca u lijevo rame, zasjekao ga duboko u meso i ta-mo u polutmini, među očupanim kestenovima, kraj pro-livenoga kotla crne kave, razoružan od straže, priprave i kuhara, osjetio je domobran Loborec Štef da sve to što se dogodilo nije bilo dobro.

Ranjen, krvareći, izbijen, prestrašen nekim ratnim paragrafima i strijeljanjem, on je još istu noć pristao na kompromis, pristao je da onako ranjen otputuje na frontu, samo da izmakne komplikacijama i strijeljanju po ratnome sudu, jer je povukao bajonetu na višega; ta-ko je sutradan doista i otputovao u vrućici s pijanim transportom koji je reżao kao menažerija divljih zvijeri i kleo Gospodina Boga i sve svece nebeske i zemaljske od zapovjednika do onoga jadnog zavirača na repu voza što je neispavan drhturio na zadnjem vagonu sa svojom crvenom zastavom za signale.

Bilo je to u vrijeme kada je rat sazrijevao i kada se po tim putovanjima frontaških transporta osjećalo da su lanci negdje već pukli; nije više bilo zastava ni glaz-

be ni cvijeća, nego se prevaljivali kotlovi s gulašem, jer to nije gulaš nego smrdljiva mokraća, to nije govedina, to su kuhane mačke; bacao se tvrd pljesnivi komis u prozore čekaonica, mlatili se kelneri po restauracijama kolodvorskim, razbijale se svjetiljke; a kada je netko bacio čik u stogove prešanog sijena što su stajali nago-milani do visine dvokatnice na jednoj mađžarskoj stanici, i kad je transport krenuo osvijetljen rumenilom požara, svi su se smijali glasno.

Negdje u Karpatima, gdje su slova na stanicama bila ispisana ćirilicom i gdje su tik uza stanicu stajale crne visoke strmine, sve posute crnogoricom, pobila se jedna mađžarska četa s Tirolcima na mašingevere. Loborec Štef je čuo nešto da navodno jednom Mađžaru nije dospjela porcija njegove crne kave, i da su Mađžari unijeli u kolodvorsku čekaonicu blatan zahodski lonac, a na to je zapovjednik stanice ustrijelio jednog momka; ukratko: pobili se vojnici. U onim rojnim prugama što su poglele preko tračnica, u onom regetanju strojnih pušaka, telefoniranju, dovikivanju, pucnjavi osjetio je Loborec nenadano duboku potrebu da se i on uplete u tu bitku jer je sigurno da je opet jednome čovjeku oteto njegovo sveto pravo. Kada je saopćio tu svoju ideju svome vagonu, ljudi su slegli ramenima, kimnuli glavom, pljucnuli, pak se opet istegli na slami umorni i gladni, glasno zijevajući, svi izgrizenih i izbodenih lica od oštre sječke na podu vagona.

A ta je ideja grizla i kopkala u Loborcu Štefu cijelo vrijeme putovanja. „Što on ovdje opet putuje na frontu kada to nije pravedno? Bio je on već vani u grabi, odležao je on vani već svojih sedamnaest mjeseci. I dopust mu njegov nisu dali koji mu je pripadao po svim pravilima, i cipele su mu ukrali, i rame su mu raskrvarili i ovako krvavoga bacili ga opet van, u maglu, u blato, u krv, u smrt.”

Bilo je tiho nedjeljno jutro i magle se pušile na istoku, gdje gdje osvijetljene jedva primjetljivim pjegama svitanja. Četa je stupala kroz šumu, u blatu i kišnici, i nije se čulo ništa, samo tuckanje oružja, lopata i svjeti-

ljaka. Osjećao se golem masiv šumski lijevo i desno od puta, a u Loborcu Štefu svrdlala je uvijek jedna te ista misao: „Da se tamo dolje u selu gdje su noćili zavukao u štalu i zakopao u gnojnicu i tako ostao do noći, bio bi se riješio svega i mogao bi da se vrati. Ranjen je, krvari, primili bi ga negdje u bolnicu. Spasio bi se od svega i ne bi trebao da se muči kao životinja.”

Četa se zaustavila na jednome čistacu u polutmini; oficiri su čekali telefonske zapovijedi, a ljudima je dan odmor.

Ljudi su namirisali bitku. Već dva dana čuju se topovi, a netko tamo naprijed iz prvih dvoredova oštrim piskutljivim glasom pripovijeda kako nikako ne može da se sjeti kakvo je bilo lice onome ruskom čovjeku ko- ga je on posljednji put kada je bio ovdje vani ubo u živo meso. »Pod bukvu se sakrilo magare, ali je on njega bajonetom iščeprkao iz šušnja, te ga Rus u onom natezanju ugrizao, eto na, tu, u lijevi kažiprst, još se i sada pozna trag ugriza duboko u kosti.«

Vonjalo je po mokrim jelovim daskama od kojih su divizijski telefonisti tamo na čistacu sabili svoju kolibu, i pušio se dim; jedan je telefonist prao kotlove i govorio ljudima kako su tu, na tu istu telefonsku štangu prije dva dana objesili špijuna. »Zaželio se šljiva i kruha da se najede pred smrt, i dali su mu šljive, neka se najede tih šljiva. Ali nije mogao da grize, tako je bio prestrašen, te su mu se cijedile napolje i tako je izgledao kao da mu na usta teče krv. A nije bila krv, nego šljive!«

– He-he!

– Ni kruh nije mogao da grize, nego ga je samljeo dlanovima i prosuo ga po blatu da ostane pticama!

– A što radi naš Rucner? He-he!

– Ah! Bolje je njemu nego nama!

– Skoro da mu je i bolje!

– Dobar je to bio čovjek, šteta za njega!

Opazalo se po riječima da je taj »naš Rucner« po svoj prilici uživao iskrene simpatije u satniji i da su ga ljudi voljeli i poštovali. Bio je on pisar u civilu i mnogo se nagladovao po provincijalnim općinama, a onda mu je uspjelo te se zavukao u jednu smrdljivu sobu visoke

Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade na Markovom trgu i tamo ravnalom crtao registre i punio skrižaljke brojkama i slovima.

Taj »naš Rucner« pročitao je u životu nekoliko knjiga o tome da boga nema i da će demokracija bezuslovno i sigurno spasiti svijet, i sve se to u njegovom mozgu zaplelo; on je mnogo sebi razbijao glavu kako zapravo stoji s tim bogom i s tom demokracijom? Živci Rucnerovi nalazili su se davno već u prilično rastrovanom stanju i bubrezi su mu bili istrošeni kao prodrto rešetko. On je to pitanje svojih živaca krstio »živčanom dezorganizacijom«, a o bubrezima je uvijek govorio kao o nečem što ima svoju posebnu razornu tendenciju i »to da je ono«! Pod time »da je to ono« Rucner je mislio da rješava baš ono najskrivenije i najtajnovitije u životu. Osjećao je on kako mu zubi trunu i ispadaju, a žlijezde (neke masne otrovne žlijezde duboko u njemu) da ne funkcioniraju kako bi trebale. Sve je u njemu propalo. Srce mu je bespomoćno treperilo u masi događaja, i on je osjećao to svoje gnjilo srce kako treperi i osjećao je kako mu nokti sami od sebe rastu kao mrtvacu; razmišljajući tako o tome da je »to – ono«, tužno je i nesretno živio prije no što su ga svrstali u bataljone i nastrijelili dva puta. On je, u civilu još, najviše volio da se šeće po nasipu smrdljivoga kanala na kraju grada, kamo se valjalo blato i smrad čitavoga grada i gdje su skakali štakori ogromni kao kunići. Rucner je u ono vrijeme sebi iskonstruirao konačan i vrlo tužan pogled na svijet koji se sastojao od temeljne ideje da čitav grad postoji zapravo samo zbog toga smrdljivog kanala. Ljudi se kolju i pate, gutaju kalorije i putuju, pišu knjige o tome da »boga nema i da će demokracija spasiti svijet«, a to sve samo zato da bi u posljednjoj konzekvenciji iz svijeta patnja i ideja potekao takav jedan crn i blatan kanal. Taj se pesimizam u Rucneru poslije njegova frontaškog iskustva samo još utvrdio, i on je štoviše i u demokraciju posumnjao te više ni o njoj nije htio da misli. „Svejedno! Demokracija ili nedemokracija! Sve će ipak konačno svršiti u blatnom kanalu!”

U selu Bistrici, gdje su noćili, spleo se Rucner s kovačicom koju je upoznao prije dvije godine kada je pro-

lazio tim krajem. Bila je ta kovačica žena rodilja kojoj su ustrijelili čovjeka, te je tako ostala udovica s petoro djece. One noći ostao je Rucner kod žene, i nije u sve-mu tome bilo ništa naročito. Topla postelja, mnogo crveno-bijelo ispruganih perina, jaka znojna ženska bedra u perju i negdje daleko mumljanje topova. Jahač je jedan sa svjetiljkom gacao preko blatne ceste, i to se čulo kako konj teško izvlači kopita iz blata. Sipila je magla. Sjetio se Rucner da je na stolu u kuhinji (popločenoj crvenom ciglom) ostavio svoju lulu, i baš mu se u taj tren tamni onaj prostor u kome gaca konjanik učinio neobično dubokim. Zaplakalo je dijete u sobi, a on tu stoji glup, bolestan, ostavljen.

Tako su ga našli drugoga jutra u sjeniku gdje visi na debeloj gredi. Držao je u lijevoj ruci lulu i neobično je djelovao na Vida Trdaka. Bili su zajedno u istome dvočlanu, pa kada bi bili zapovijedani dvoredovi desno, onda se Vid Trdak oko Rucnera okretao kao krilo oko vratnice i skakao uvijek Rucneru u dvored; tako su mnogo zajedno razgovarali i u dvoredu, i u vagonu i u kasarni: Rucner je poznavao brigu Trdakovu, ali ga nije nikada tješio.

– Ti ćeš umrijeti i tvoja će djeca umrijeti i ja ću umrijeti, a za to se nitko ne će uzrujavati! Molim ja tebe! Šta ti misliš da ja ne poznam Markov trg? Ti misliš da tamo sjedi onaj stari kratkovidni pisar i da puni Riz-Abadie-cigarete – što? He-he! I ti misliš da je on doktor? Nikoga nema tamo! Ni onoga staroga doktora nema, ni Bana, ni Vlade! Sve je prazno! Sve će ono u crni kanal!

„Eto! Bio je ovdje, još je jučer stupao ovdje u dvoredu, a sada ga više u dvoredu nema! Jednostavno je istupio iz dvoreda!”

Rugali se iza Vida Trdaka ljudi bataljonskom zidaru Viktoru koji je dobio od gospodina majora dopust jedino pod tim uslovom da pođe kući i da ustrijeli ženu kao kaju jer ga je ona na najpodliji način prevarila sa starim mlinarom (dok je on ovdje na fronti krvario, ostavila je žena kuću i preselila se na mlin); pa se eto Viktor vraća natrag bez rezultata!

– Slušaj me, Viktore, rekao mu je bataljonski zapovjednik pred polazak na dopust. – Ja te puštam s fronte! Dobro je! Ali mi zadaj poštenu riječ da ćeš tu svoju kuju ustrijeliti na svaki način!

– Evo, gospodine majore! Na moju poštenu riječ! Ustrijelit ću je kao kuju!

I otputovao je zidar Viktor s fronte i nije ustrijelio žene! »Gdje ti je poštena riječ, Viktore? Viktore!«

Izašli su iz telefonske kolibe oficiri (svi u kaučuku i gumiji), zajahali konje, razlegle se zapovijedi niz bataljonsku tjelesinu, i sve se opet pokrenulo teško i umorno.

Čovjek, koji je odlučio sudbinom naših junaka u bitki kod Bistrice Lesne, zvao se Rikard Weisersheimb, Ritter von Reichlin-Meldegg und Hochenthurm, a bio je u činu generalštapskoga potpukovnika i operativni šef one armijske skupine u kojoj se naša zagorska četa izgubila kao jedva primjetljiv potez povučen crvenom olovkom na sivoj isprecrtanoj karti jedan naprama sedamdeset i pet hiljada.

Na toj karti gospodina potpukovnika nije se vidjelo da je taj čitavi kraj bio izrovan granatama (kao da su zemlju izmrcvarili pobjesnjeli veprovi), i te hiljade što su se onoga jutra micale nevidljive i tihe po uvalama i jarugama terena nisu izgledale kao gomile ranjenog i gnojnog mesa, nego su to bile crvene strelice uperene šiljcima na modre vijugave crte ruskih postava. Na koti tristaitrinaest stajala je zidana kapelica s raspetim limesnim Kristom, sva izbrazdana i oguljena dubokim zare-zotinama tanadi. Jedna njemačka komanda pribila je na zid crnu tablu s imenima dvadeset i devetorice što su ih tu pokopali u zajednički grenadirski grob još prije tri mjeseca. Bili su to grenadiri jedne jurišne kolone što je nadirala preko kote tristaitrinaest na istok, a onda se fronta na tome mjestu dva puta polomila i Rusi su prešli preko kapelice, a sada je opet u uzmicanju i gibanju natrag stali napuštati. To plješivo brdašće, zaraslo šikarom, vladalo je čitavim okolišem i s njega je pucao pogled daleko preko potoka i polja, preko brazda i jabla-

nova do sela gdje se poslije ponoći objesio »naš Ruc-
ner« i dalje do šumskoga kompleksa gdje se dobrim da-
lekozorom jasno mogla razabrati razvaljena i pogorjela
stanica i gdje su bili ukopani prvi zagorski postavi.

Ta kota tristaitrinaest bila je za sveukupan razvoj
odnosa od velike važnosti, neke vrste ugaoni stožer oko
koga su se kretale sve kombinacije gospodina Rikarda
Weisersheimba i baruna von Frederiksa, njegova dvoj-
nika na ruskoj strani, džentlmena sa srebrnim ostruga-
ma, boljarskim naslovom iz petrovskih vremena i viso-
kim odlikovanjima. Taj barun von Frederiks bio je po
Weisersheimbovom najdubljem stručnom uvjerenju
»glupan«, »diletant«, »neznalica« i »pacer«.

– Idiot! Da je onu svoju kazanjsku brigadu, što mu
se jučer tu raskrvarila, bacio u liniju dvadeset i četiri sa-
ta prije, sve bi se bilo dogodilo obratno! Ali ovako! Po-
kazat ćemo mi tome »paceru« tko smo i što smo!

I tako je Rikard Weisersheimb, Ritter von Reichlin-
-Meldegg und Hochenthurm, kao da igra šah s baru-
nom von Frederiksom, svojim protivnikom s onu stranu
fronte, prekrižio kotu tristaitrinaest crvenom olovkom i
preko nje povukao crtu svojih kombinacija, a to je za
brigadu naših mučenika (koja se svježe izglacana i još
magazinskim kamforom nasuta utaborila iza maglenih
šuma) značilo da će zagaziti u krv već slijedećega jutra,
baš na samu božju nedjelju.

Potištenost je u ljudima rasla iz koraka u korak, i
svi su osjećali u utrobi kao neki kamen koji sili čovjeka
da stane pa da se ljudski izmokri; svaki je čas po jedan
istupio iz dvoreda, stao u grabu, pak onda potrčao da
stigne na svoje mjesto, i tako je od toga nervoznoga
trčkanja oprema na ljudima zveketala kao na teškim
teretnim konjima okovana orma.

Prošli su pokraj razbijenih municijskih kola, kraj
kojih je ležao izuven mrtvac pokriven šatorskim listom,
a obojci su mu bili prljavi i raskvašeni; jedna je čavka
sjedila na boku, ali nije uzletjela visoko i opet se grak-
ćući glasno spustila u blato.

Suma je postajala sve rjeđom i teren se široko mo-
deliran spuštao do potoka što je onuda vijugao duboko
zarezan u blato kao da je netko u onu gnjecavu i sivo-

crvenu ilovaču duboko zagnjurio nadnaravnim i nokatim palcem i razderao zemlju, te se zemlja cijedila gnojna i prljava kao stara rana. Vjetar je šušкао suhim lišćem kada je pao prvi hitac.

Bila je prije toga sablasna tišina kakva uvijek obavlja događaje; patrole, što su bile izaslane daleko pred četu, vratile su se natrag s viješću da su ruski postavi na rubu šume, a hitac je odjeknuo daleko preko parcela i polja. Ljudi koji još nisu omirisali baruta uzdahnuli su duboko i nije im se to sve pričinilo tako strašnim! „To je prasnulo kao da je negdje daleko pala jedna daska na drugu! To nije ništa!”

Uto je pao i drugi hitac.

Još dva.

Onda mir.

Ljudi su gazili preko jednog povaljenog krošnjatog stabla svi prljavi i zamusani, pak je bljedilo obraza ljudskih izgledalo nadnaravnim. Svi su stupali plaho te je tako glas gospodina desetnika Peseka u toj svečanoj tišini (kada je svatko osjećao svoje srce u grlu) zvučao dvostruko surovije i strože.

– No! Kaj bu? Em niste balerine! Mulci prokleti! Trkom!

Strčali su se svi u korito potočno što je bilo naplavljeno vodom do gležnja, i svrstali se tamo; neki strani i nepoznati vojnici gacali su preko oranica, čas poskakujući a čas plazeći. Sve to izgledalo je smiješno i neshvatljivo u jedan mah. Gledao je Lovrek Štef te nepoznate i strane vojnike kako se miču po brazdama kao orači u daljini (a nisu orači i ne nose plugove nego puške), i gledao je mokru i tešku razvaljenu zemlju i tako se sagnuo da opipa rukom kakva je to zemlja jer mu je izgledalo kao da je orano duboko i ljudski i da bi zemlja mogla biti dobra. U onaj tren kako se Lovrek Štef sagnuo i zahvatio ruku zemlje zacvrkutao je jedan vrabac, a Trdak Vid, njegov drug iz sedmog dvočlana, naslonio se o njega kao da mu je pozlilo.

U tihom podmuklom miru zaregetao je daleko negdje na desnom krilu u šumi mašingever, pak se lomljiva prelila po dolinama i talasala se sve dalje i dalje; u onom širokom talasanju jeke muklo se javio top. Top je

zagrmio kao da stoji negdje na pet koraka, glasno i duboko kao mužar pred crkvom na Uskrs. Javili se u taj isti tren topovi negdje daleko naprijed kao glasovi orgulja, i nešto je preletjelo preko jarka i potoka nad ljudima kao ptica.

– Previsoko, povikao je netko u čudu.
– Kuš!

Lovrek je čuo topove i bio se napeo sav od znatiželje hoće li opet da opali kada ga je Trdak Vid uhvatio grčevito kao da se utapa. Lovrek je samo osjetio to kako je Trdak Vid mekan i nekamo puže k zemlji i krv mu lopti na usta i teče mu po rukama.

– Vid, Vid, za pet ran Kristuševih, Vid!

Vid Trdak nije odgovorio ni riječi. Bjeloočnica mu se očnih jabuka caklila modrikasto i krvava mu se pjena cijedila niza zube; on je gutao neke gvalje i mljackao čeljustima kao da preživa. Trdak je još čuo onoga vrapca, i onaj poklič je čuo da je previsoko, kada mu se zamaglilo, i on se sjetio da je zaboravio reći onom gospodinu doktoru na Markovom trgu da moli brzo uredovanje, a najposlije da to i nije zaboravio, onaj gospodin doktor nema vremena, on puni Riz-Abadie-cigarete – a Rucner je rekao da ničega nema – ničega nema, ni Vlade, ni Bana, ni doktora, ničeg...

Lovrek Štef se sagnuo do Vida Trdaka i htio je da ga pridigne i da učini nešto što bi bilo mudro i ljudski i na svome mjestu, samo nije nikako mogao da se dosjeti gdje je zapravo njegov zavojni omot, gdje se ono izgubio onaj prokleti paklič, u torbi ili u telećaku? Nad jarugom je opet zaszvirala jedna granata, i ta je bila previsoka; a onda odmah još tri, sve tri visoko. Ljudi su stali da trče kao krave pred ognjem, nije se ništa razabiralo, samo vika suluda i zviždanje, te se Lovrek potpuno smeo i nije znao što da radi? „Da trči za ljudima, da viče, da pusti Trdaka Vida ovdje u blatu, što, što?”

– Mater ti ludu! Ustrijelit ću te kao psa! Marš!

Trgnuo se Lovrek kao oda sna. Pred njega je stao desetnik Pesek i grozi mu se revolverom i viče iza svega glasa i kune; nigdje nema nikoga, svi su ljudi nekamo nestali pod zemlju, samo on tu stoji i gospodin desetnik Pesek s revolverom. Poslušno kao blašće potrčao je

Lovrek do jednoga panja, i nije bio od toga panja ni tri koračaja kada je negdje pokraj njega udarila granata i mlaz ga je zemlje bacio u potok. Jedva što se trgnuo od Trdaka i pao u vodu, okomiti je crni stup vode i blata poletio uvis desno i odmah isto takav crni stup zemlje lijevo, i tako je zemlja počela da skače kao kapljice po mlakama za oluje: tu jedna i tamo druga, pa sve više i sve brže. Lovrek je osjećao mokro ruho i rubeninu kako mu se lijepi za kožu, a oči su mu bile poprskane smjesom gnjile zelenkaste balave mahovine i ruke krvave od Trdakove krvi. Na laktu ga je živo palilo, tamo se ogulio, i na koljenu („to nije ništa, mala ogrebotina”), fiju, fiju, fiju, zviždale su oštre niti zrakom kao na streljani kad su u zaklonu postavljali table, i debeli se komad obronka odvalio iznad njega mastan i težak kao tijesto odrezano nožem. Čuli se vodeni mjehurići kako klokoću u blatu: klok, klok.

Zviždaljke su resko pištale i pucalo se negdje naprijed u šipku i kupinama. Trubač je jedan četvoronoške brzo kao majmun trčao po jarku, te je Lovrek htio da zaviče za trubačem: gdje je druga satnija, ali se u onoj ornjavi što je ječala nad humom nije čula ni jedna riječ, samo su granate brundale kao berde. Tutnjava je rasla sve više, i pokraj uha Lovrekova zviznulo je zvonko tane kao da je iglasto. U isti mah se drugo zabolo pred njim u zemlju i razderalo je, a zemlja je zajauknula tromo i duboko kao što jauču dotučena stvorenja. Čulo se kako se u šumi kala jedno deblo od krošnje do korijena. Lovrek je ležao na leđima u zavijutku potoka gdje se napajalo blago i gdje je sve bilo izgaženo papcima i zasmrađeno kravljim kolačima. Htio je da se okrene, da se podvuče pod povaljeno brvno („bilo bi mu toplije”), ali nije mogao da se makne od nekog neizrecivog umora kakav nije osjećao ni onda kada je mlatio žito u najvećoj kolovoskoj vrućini. Kao da mu je tijelo raskvašena vreća cementa, takvu je težinu osjetio u nogama, a oči su mu se sklapale; on je još samo toliko držao otvorene vjeđe da mu se u zjenice nalijevala tanana vodoravna crta svjetlosti, te se kroz masnu koprenu kao kroz suze vidjele kapljice kiše što su se po paučini sklizale s lista na list. Lovrek Štef se jasno sjećao toga kako ga je

Trdak pritegao za remen i kako je posve mekan stao da bljuje krv i kako je Pesek zalajao na njega s revolverom u ruci, a sada su se sve te predodžbe uvlačile u nešto mekano kao zgažena puževa ticala i sve je izgledalo tako balavo i gnjecavo i hladno. Čudno je bilo Lovreku što se gospodin desetnik Pesek toliko izderao na njega i zagrozio mu se još revolverom, a sada leži eto do njegovih nogu, zelen, gluh, ne miče se, a bijeli oblačići šrapnelski lijeću mu nad glavom kao snježne grude. Zemlja se sipa kao da je netko lopatom baca, i sav taj dim i to blato, sve je tako gluhonijemo i tiho.

Loborec Štef bio je duboko zaokupljen svojom idejom „kako bi to bilo da se on zavukao u selu negdje u gnojnicu kada se bila osula prva artiljerijska vatra”; on je ostao ležeći u jaruzi kao star i iskusan veteran koji znade da je prvi princip uspješnog i mudrog ratovanja ostati ležeći i zariti glavu u blato i žmiriti što dulje to bolje. Ostao je tako nepomičan i ukočen, i kada se trgnuo, nije znao je li to bilo samo jedan hip ili strašno dugo; izgubio je svijest o vremenu i izgledalo mu je kao da se probudio oda sna, a oko njega bili su sami Mađari i mađarski kleli i išli naprijed. Jedna se silna mađarska ljudeskara zaustavila nad njim i opalila ga nogom u trticu, pa je i on ustao i potrčao za Mađarima.

„Idu Mađari, ide i on! Svejedno! Mađar ember!”
Alamvašut. Mora se! Još će ga ustrijeliti mađarske svinje kao psa! On je ostao dok je mogao! Sada svejedno!”

Ruski dvojnik gospodina potpukovnika Rikarda Weisersheimba, barun von Frederiks, »diletant« i »idiot«, koji je jučer tako lakoumno – upravo hazarderski – proigrao svoju kazanjsku brigadu, nije dao da mu otmu kotu tristaitrinaest nikakvim protunavalnim trikovima. On je precizno prevideo taj udar i zato je još prošlu noć podupro čitav postav dvostrukim topničkim pričuvama i crvenom olovkom na karti privukao nekoliko čerkeskih transporta što su putovali već tri nedjelje po

¹ Izrazi i fraze na stranim jezicima koji nisu prevedeni ispod crte objasnio je autor u Tumaču ove knjige.

blatnim stanicama ruskim, i tako izdao zapovijed da se fronta drži dok ti transporti ne stignu.

Crni zemljokoci dizali se od granata lijevo i desno. Loborec Štef ustrčao se kao izgubljeni mravac u tamnoj kolonadi crnih čađavih stupova dima, te se zasopljeno usijan, bez daha, bacio u vatru omamljen kao da ga je netko šakom udario po nosu. To je bila gruda zemlje. Pušili se masni crni oblaci dima, a iverje raskoljenih debala, šikara trnovita i blatna zemlja, sve je to vrcalo nad glavama ljudskim. Loborec je osjetio kako ga je nešto toplo poškropilo po licu, a kada je povukao prstom da vidi što je to, bio mu je prst krvav kao da je zgnječio stjenicu. To je škropila krv.

Ljudi su vikali lijevo i desno, ali se nije razabirala ni jedna riječ, a grmljavina i iglaste niti mitraljeske tani i vatra, dim, jauk ranjenika, težak i opojan zadah baruta, sve se to uvlačilo u oči i uši, u pore i nerve, pak je Loborec, od teške neke potrebe da se nekamo sakrije, kao kukac zario lice u zemlju i teško disao. S njega se pušila para kao s konja. Desno je netko jauknuo i to jaukanje ispunjavalo je Loborca kobnom tjeskobom. Osula mu se po tijelu skrletna vatra, i on se kao svrabljivac stao grepsti po dlakavim prsima, po stegnima, po koljenu, te mu je došlo da se svuče gol, da se osovi, da pobjegne, da se pogrebe po tabanu što tako đavolski svrbi, da zaviče, da se razdere, ali se u to tik pred njime zabolo jedno tane i zviznulo nad njim. Loborca je u taj tren spopao osjećaj da mu se to tane zabolo u oko, i on je počeo da pipa svoju očnu jabučicu i začudio se da je ostala na svome mjestu netaknuta. Vjeđe treperile su nervozno od neprestanoga praskanja eksploziva, te u onoj kiši tanadi što se sipala kao zrnje nabubrele su mu opne moždane i tako je sve u njemu tutnjilo kao da netko udara njegovom lubanjom o zid.

U jakoj vrućini što mu je lizala iz utrobe od neobičajno silnog tlaka eksplozija, u apsolutnoj trenutačnoj tmini, zatisnuo je Loborec oči rukom i zgrčio se u namjeri da se još dublje zarije u zemlju, kada je sve planulo, i on je dignut vatrometom zelenih iskara osjetio kako je izbačen, kako se preokrenuo nekoliko puta, kako je golglav i sav zalijepljen od blata što mu plazi za vrat, te

ga zalijeva teška i zagušljiva fosforna smola i sve ga go-lica u nosnicama i dušniku da kihne. On bi bio kihnuo, ali se nije usudio ni trznuti i samo je slušao puške što su klopotala kao klopoci u vinogradu, na brzom vjetru: onda bu došiel sveti Mihal...

Dugo je tako ostao nepomičan, a onda se ohrabrio i polako stao da pipa po sebi je li još živ? Iskopao se iz zemlje, a pokraj njega ležala je nečija glava. To je bila glava iz jurišne kolone s kacigom, svezana remenom kao poštanski zamotak. „U dvoredove desno kren! Zbogom! Juriš! Bog mu daj duši lahko!” Jedan je razbijeni kundak zazvrndao visoko u dimu, a po brazdama povlačio se bijeli plin i sve je vonjalo po paljevini i po sirovom željezu što je neprestano cvrčalo i gasilo se po mlakama kao potkove u kovačnici.

Loborcu je palo na um da bi bilo dobro da izdube tu svoju jamu u koju ga je bacio valjda sam sveti Rok, i tako je s teškom mukom počeo da traži svoju lopatu što mu je spuzla na leđa, i dugo se tako natezao i mučio s remenom lopate, a kada ju je konačno izvukao, nešto je zveknulo i lopata mu je u visokom luku izletjela iz ruke.

„Odnijelo je”, pomislio je on smotavši se u jami u klupko, kada je u slijedećem trenu opet nešto zviznulo i Loborca je zapeklo na glavi. Meso ga je žeglo, ogrebotina je krvarila, i on je sav blatan i prljav tackao po glavi i čas glupo gledao u krvave prste, a čas se opet gladio po glavi, i srce mu je kucalo živo i glasno. Pred njime u hrpi zemlje ležala je nečija kabanica, a jedno tane otkinulo je gumb te kabanice i gumb je zazvrndao kao prāsence kada se pastiri prasičkaju na livadi. „To je geler, vrag mu mater, i još jedan.”

„To netko baš po meni strijelja, mater mu krvavu”, domislio se Loborec i posegnuo za svojom puškom. Njegove puške nije bilo nigdje, ona je ostala u jarku, i on je tu, zaklonjen nečijom lešinom, ležao bez puške, još uvijek u mislima da bi bilo mnogo pametnije da je ostao u bistričkoj gnojnici nego da se tu na oranici da zaklati na samu božju nedjelju. Do ovoga časa on je još uvijek bio čovjek koji je mutno osjećao da mu je učinjeno krivo i da bi bilo poštenije da se obori na one fakine

i peke, liferante i kaderaše švindlere; da uzme pušku da počne strijeljati sve one lopove u pozadini od generala do bataljanskog šustera. Kao pitomo blašče on se bojao te vatre, ali, zarivši sada njušku pod zelenu kabanicu nepoznatog mađarskog mrtvaca, raskrvavljen razdražen u dubokom osvjedočenju da to netko upravo po njemu puca, on je pograbio pušku i stao da strijelja u maglu, u blato, u kupine, u ništa!

„Komu je on što skrivio? Njemu su oteli njegovo šestonedjeljni dopust, i ženu su mu rođenu odbili od njega kundakom kod plota kasarnskoga! Razmrcvarili su ga, po špitalima su ga povlačili, ukrali su mu cipele, sada još po njemu strijeljaju? Tko je ta svinja koja po njemu strijelja? Da vidimo Štefa Loborca hoće li on drugo da trpi da baš svi po njem lupaju?”

Tako je bjesnio Loborec Štef i puška mu je grmjela kao motor, cijev se dimila i drvo se zapalilo i fišeci su vrcali usijani iz magazina kao iz sječkalice, a na prstima Štefovih pušili se bijeli mjehuri od opeklina. On je pušio na parostroju bitke punim tempom.

Divizijski mrtvozornik Palčić (u civilu čak i nervozan, koga svaka, i najmanja sitnica životna guši u grkljanu i cackle mu se oči od neke neizrecive tuge) brojao je u pučkoj školi Bistrice Lesne mrtvace od prošloga dana sa kote tristaitrinaest. Prvi bataljon zagorske pukovnije koji je bio na lijevom krilu stradao je najjače: sedamdeset i dvije smrtonosnice ležale su od prvoga bataljona na stolu divizijskoga mrtvozornika đaka Palčića koji je te mrtvačke papire ljuštio iz žutih metalnih korica i slagao materijal u spine i skrižaljke divizijskih gubitaka. Od drugog bataljona stradale su druga i treća satnija. U drugome vođu druge satnije ostala su ležeći sedmorica, i to: desetnik Pesek Mato i šest domobrana.

Prvi po redu bio je domobran Križ Matija. Rođen, cijepljen, pao, ostalo iza njega u prilogu: dva pisma, dvadeset i četiri krune, džepni nož, ogledalo.

Prvo pismo Križa Matije, pisano teškom težačkom rukom, bilo je od Katice Rodeš, a glasilo je ovako:

Daimadem poletna krilašca poletjela bina tvoje zamamne grudi da imadem oko sokolovo oko zavirila bi

tvoja raskošna njedra da imadem gjengje oko vrata obavila bi njim tvoje srce samo da mi budeš ljepši i štomiliji i što draži. Eto tolíkote ljubim a dačuustreba i život svojbi položila za tebe. A ipak kakoto razaberem iz tvoje pisma karaš me i napominješ dati vjerna nisam nebojse ti zame mili moj, ja jedino kroz tebe mogu postati blažena i zadovoljna i to opisati nemožem srce ću izvaditi i pred tebe postaviti dau njemu gledaš lik svoj i cjeli da se vidiš kako te ljubim.

Lajavi jeziki nemogu da miruju pa imene prem nevinu i nedužnu ogovaraju. To je meni moj očuv kriv koji bi htel da ja njegova postanem dok se moj Pepo iz Talije vrne doma. A ti uto neveruj. To je žalosno kad tvoja majka mene psujeju jer spavam pri očuhu a gde bi ak ne prinjem kad kod tebe nemrem, jer kaj Pepo veli ak se doma vrne jer je Štefek Francetić s Pepom u Taliji bil i Pepo je živ i zdrav Hvalen Isus i Marija doviđenja Katice Rodeš.

Drugo pismo domobrana Križa Matije nije bilo od Katice Rodeš, nego od Ljubice Jankićeve, po svemu sudeći još neudate djevojke.

Evo mili i ljubavni pozdrav od Ljubice Jankićeve. Faljen Isus i Marija Dragi Mato Zlato moje davam vam znati dasam vašu kartu primila na trećega na večer i bilo mi je srce veselo kad sam dobila vašu kartu. Sad vam ovaj listak pišem jer mi srce neda mira dragi mato ljubav moja srce moje zlato moje ljubav moja tak je stalna kao sneba mjesečina sjajna Milo moje uzmem olovku u desnicu ruku da napišem jedno pismo da mi dragi Skupa nismo. Sjajna zvijezda srca moga ljubim više neg i boga evo sad mi iz istoga sine sunce jarko i pozdravlja srce slatko.

Drago moje pišitemi od onoga lista što ste primili na Majkubožju prosim pišitemi jestelivi zaistinu bolesnootrovni kak je meni Kovačev Blaž rekel jer već tretji put pišem pa se bojim dastevi u gradu zdrugima u ljubavi Primate mili i ljubezni pozdrav od Ljubice Jankić.

Divizijski mrtvozornik đak Palčić zamislio se nad tim pismom Rodešove Katice što je eto došlo na njegov

mrtvozornički stol i tako postalo svršetkom jedne ljubavne drame.

Katica Rodešova sigurno je pljunula u isušenu i prašnu tintarnicu i miješala po njoj okrenutim držalom kao da zafrig miješa u loncu, pa onda čitavu nedjelju poslije podne prepisivala iz ljubavnoga listara neke harambašićevsko-badalićevske izraze da bi na koncu u sve to licitarsko šarenilo uplela jednu malu istinu, gorku kao kap pelina.

Poznavao je čak Palčić taj način dopisivanja i načinio se on hiljada i hiljada takvih pisama, polijepljenih golišavim ružičastim anđelićima i krvarećim srcima, pisanih uvijek jednom te istom rukom u dijagonali iz gornjega lijevoga kuta u donji desni; znao je čak Palčić već točno unaprijed kada će doći onaj stanoviti obrat iz slatkoga u gorko, i sve mu je to izgledalo dosadno i žalosno.

Sjediti tu u praznoj školskoj sobi i čitati čitave noći kako Eva Katančecova šalje pokojnom domobranu Blažeku tri goluba. »Prvi ti ljubav vodi, drugi ti nosi pošticu, a tretji nosi ružicu ja sam znala sve kaj je bilo v gorica s Janicom Goričančevom i zakaj ti meni ne pišeš zbogom.« I kako Pecakova Jaga piše hrvatskome kralju »da se smerno potpisana slobodna nalazi, da se u svrhu podjele previšnje očinske milosti nazočnu preponiznu molbu pokorno podastrijeti usudi«.

Tu nazočnu preponiznu molbu Pecakove Jage kraljevske su oblasti uputile službenim putem vojnom nadležnom naslovu na tamošnju svrsishodnu preporuku, a nadležni je naslov tu molbu kratkim uredovanjem putem prijavka povratio moliteljici (dotično njenom mužu domobranu Pecaku), uz pripomenu da se Njegovo Veličanstvo Hrvatski Kralj »nije udostojao smilovati i svoju previšnju očinsku milost pružiti i dati nije blagoizvolio« i po tome se domobran Pecak Imbro ne će na grunt vratiti kao što je to Jaga bila molila, čemu se silno nadala i zato općinskom pisaru tustu gusku i dvadeset i sedam jaja poklonila.

Sve je propalo! I guska, i dvadeset i sedam jaja, i Jagičine nade i Imbro Pecak! Sve je to u onim metalnim koricama smrtovnice koju ljušti čak mrtvozornik Pal-

čić, gdje stoji crno na bijelom zapisano da je Imbro Pecak pao i da je cijepljen protiv kolere i tifusa, rođen i oženjen u selu Trnju Jezušovom u općini svetojanskoj. I srebrna ura desetica Peseka Mate je tu i pod njenim poklopcem izrezak iz kalendara »Šoštar« gdje stoji naštampano da je tu srebrnu uru dobio gospodin Pesek Mato kao nagradu od Kalendarske uprave što je odgovorio rani, sam u jamu pada«, a »Tko pod drugim jamu kopa, dvije sreće grabi«. Naljuštio se čak Palčić tih smrtovnica, načitao tih molbenica i jasno gleda on Blažekovu Maricu na smrtnoj postelji kako joj kumovi pale samrtnu svijeću: djeca plaču, ona umire od sušice, a njezin Franjo leži eto ovdje na katedri pučke škole u Bistrici Lesnoj galicijskoj, s ljubavna tri goluba Katančecove Eve. »Prvi ti ljubav vodi, drugi nosi pošticu, a tretji nosi ružicu!« A da se Loborec Štef vratio k svojoj mladoj ženi, našao bi je gdje se propila. Kravu, svinje, živad, pol rali livade, sve je to Loborčeva žena zapila u ludoj nekoj zamisli da je Štef mrtav i da se ne će više vratiti. I ormar, i jastuke i plahte, sve je to ona propila, i to jednu plahtu za četiri krune. Sve se na domu Loborca Štefa srušilo, te da se on kojim slučajem vratio, bio bi našao svoju ženu pijanu gdje onesviještena leži u grabi i gdje se seoska dječurlija nabacuje na nju kamenjem. On bi je sigurno bio izmlatio do krvi, pak je tako bolje da se uopće nije ni vratio. A otac domobrana Blažeka, koji je prebacio sedamdesetu te je slab i bolestan i nema nikoga tko bi ga oprao i nešto mu toplo skuha: konji su mu ćoravi, svinje uginule, tuča sve potukla, te on piše svome sinu, svojoj desnoj ruci, da se vrati na zemlju, da napiše molbenicu, da stane, da se prijavi da ga puste kući jer se to više izdržati ne da.

Padaju smrtovnice na stol divizijskog mrtvozornika kao kiša, a sa smrtovnicama pisma i molbenice pokojnih domobrana, i sve to čak Palčić čita, registrira, i sve je to svršeno i svemu tome nema više ni medicinskog ni pravnog lijeka, ni utoka ni priziva.

Nije samo tu ostao Vid Trdak sa šest svojih pajdaša iz drugoga voda druge satnije, sa svojom molbenicom na koju je zaboravio napisati da moli brzo uredovanje;

brigade i divizije mrtvaca prošetale su se kroz ove skri-
žaljke i stupaju dalje u beskonačnost, nijeme, pognute,
jadne, nevino osuđene na smrt.

Idu u četvororedovima, u gluhom topotu beskraj-
nih noćnih kolona, tucka im oprema, manliherice, lopa-
te, noževi, čuje se kako izvlače bakandže iz blata, pak je
divizijski mrtvozornik zastao na čas u zbrajanju, naču-
lio uši kao pas i zaustavio dah od stravične neke jasno-
će.

„Eto, vani stupaju zagorski rudari što su čitav svoj
život gutali čađu i smrad i otrovne plinove, ustali su iz
jednoga groba, zapalili svoje uljenice i idu tiho u dvore-
du u drugu jamu i u nepovrat. I vinogradari podravski i
težaci stubički, unuci Matije Gupca, svi oni stupaju va-
ni u tmini i svi će se oni vratiti natrag ovamo na njegov
mrtvozornički stol. I on će čitati njihova ljubavna pis-
ma, molbenice, gledati one strašne barbarske fotografi-
je, listati dokumentima, i nikada tome ne će biti kraja.”

*»Bitka kod Bistrice Lesne« (Fragment iz ciklusa »Hrvatski bog
Mars«), »Književna republika«, Zagreb, I/1923 (XII), I knj.,
br. 2 – 3, str. 61 – 77.*